

Баштайгы түлчүүшкүн

Январь айның 30-де эртенгиниң 10 шакта 31-ги полктуң командирлери чаңгыс черге чыгып келген. Хүп айтырыы — Деражно суурну хостаары.

Полкту интернационалдыг шериг кезээ деп турганышын. Ол факт командирлерниң боттарындан-на бадыткаттынар. Полк командири полковник Ефим Попов карта чанынга туруп алгаш, бөгүн дүш соонда халдап кирер суур Деражнонуң туружун эскадроннар командирлеринге тайылбырлап берип турган. Ол еврей сөөк кижии. Бирги эскадроннуң командири Хафиз Ахмеджанов — татар, ийигизиниң — Алексей Коноваленко — украин, үшкүзүнүң — Михаил Каташев — алтай, дөрткүзүнүн Кечил-оол Түлүш — тыва.

Дайынчы байдалды тайылбырлап бергеш, полковник Попов немең каан:

— Бистиң оң талавыста дивизияның 29-ку полугу дайылдажып турар. Ол таладан айыыл келбес ужурлуг.

Деражно суур Горынь хемниң ындыкы эриинде чаптыла берген. Суур биле полктуң аразында кезек арга, ооң соонда делгем ак чер, Горынь хем бар.

Таптыг-ла хүндүскүнүң 2 шак 30 минута турда полк арга иштинден аъттарлыг хап үнүп келген.

Деражно бетинге болган кезек аткылажышкынның түңнелинде полк командири Попов, полк командириниң политик талазы-биле оралакчызы Блинов, ийиги эскадроннуң командири Коноваленко олар балыглаткан.

Дөрткү эскадрон баштайгы тулчуушкунче үшкү взводу мурнадыр кирген. Үшкү взводтуң командири улуг лейтенант Монгуш Эрекеевич Сат — тыва командирлерниң эн улуг назылы. Араттың Революстуг Шеринге ол 1930 чылда-ла келген. Ийи чыл эрткенде Монгуш Эрекеевич Тамбов хоорайга баргаш, аъттыг шериг училищезин чедишкинниг дооскан.

Кежээликтей апарган. 31-ги полк Горынь хемни кеш-кеш, фашистерни суурнуң мырыңай бодунче чыгай берген. Деражнону бербес дээш, немец командылал чери бүгү-ле күжүн салып, бар турган техниказын ажыглап, халдап кирген эскадроннарның баштайгы взводтарынга бичин эвес бергедээшкиннерни таварыштырган.

Суурнуң мурнуу-барыын талазындан халдаан взвод кудумчуларже халдап кирер деп баарга, дайзын минометтарының болгаш пулеметтарының одунуң хөй кезинин ынаар углапкан.

— Шупту камгалалче!— деп, улуг лейтенант Сат дужааган. Ол боду хамык улустуң мурнунда хадыңчыгаш доорзунга чыдыпкан. Хадыңчыгашка октар дээп турзатурза, ортузундан одурулгаш, взвод командиринің кырынга кээп дүшкен.

Октарның сыгырары болгаш миналарның частыры бичин оожумнай бээрге, улуг лейтенант Сат туруп келгеш:

— Төрээн чурт дээш бурунгаар!— деп команда берген. Камгалалга чыткан шупту тыва дайынчылар диңмиттиг уралаашкынның адаа-биле Деражнонун кыдыкы бажыңнарын ээлепкен. Оларның оң талазындан халдап кирген улуг лейтенант Овчинниковтуң (ол аар балыглаткан Коноваленконун орнунга томуйлаткан) ийиги эскадронунуң взводтары база чоокуулап келген.

Дайзын ам чырыдар ок-биле адып эгелээн болгаш шуут баш көдүрер арга бербес апарган. Тыва эскадронунуң үшкү взводунуң бирги салбырының командири биче сержант Сундуй балыгладыпкан чыткан.

Чаа команда бээр дээш, улуг лейтенант Сат бажын ковайтып кел чыдырда, ону шагда-ла «аңнаан» бир немец снайперниң огу аңаа дээпкен. Взвод командири ола черинге өлүп калган.

Бо бүгүнү мурнуку шугумче чоошкулап келгеш, көрүп чыткан санитар кыс Севил эскерип кааш:

— Шынныг херек дээш, ынак командиривис Саттың өлгени дээш бурунгаар!— деп алгырып үнген. Ынчангаш ол боду бурунгаарлаан дайынчылар аразынче киргеш, чиде берген. Бичии болганда Севил дедир чедип келгеш, балыглангап кижилерге дуза чедирип эгелээн.

Ол үеде взводту командылаарын шаанда командир Аланың коноводу чораан Улуг-Хем чурттуг Маадыр-оол бодунга алган.

Мырыңай шуут карангылай бергенде взвод командириниң дузалакчызы улуг сержант Калбакка баштаткан тывалар орус дайынчылар-биле холуй Деражнонуң кудумчуларынга тулчуп турган.

Дүнекиниң үш шак чедип чорда суур немец-фашистиг эжелекчилерден бүрүн хостаттыган. Дайзынның дезери дезип, өлүртүрү өлүрткен. Барык 12 шак дургузунда уламчылаан аткылажышышкыннарның түннелниде ыржым-шыпшың-па апарган.

Даң адып келгенде эскадроннар чыскаалышкан.

— Суурну улуг чидириг чокка эжелеп алганынар дээш, силерге байыр чедирип тур мен!— деп, балыының шарышкыны агара берген полк командири Попов чугаалаап.

Дайынчыларының үш дакпыр «ураазы» эртенги шыпшыны үрепкен.

Февраль бирээде, кежээкниң дөрт шак турда, полк Ровно уунче халдап кирген. Халдап кирерде, Ровно-Клевань демир-орук шугумунуң уну-биле чорупкан.

— Эргим эки турачылар!— дигеш, капитап Кечил-оолдуң үнү дынзый берген.— Демир-орук станциязынга чедир каш-ла километр арткан. Бистиң мурнуку шугуму-вустуң хайгыылчылары камгаланган немецтер станция таварып хоорайның бодунче дезипкен деп дыңнаткан. Ынчангаш ам дораан аъттыг шавар халдашкынче кирер бис. Сорулга билдингир: дескен немецтер стан-

цияга болгаш хоорайга быжыгланып четтикпейн чорда, оңу чылча шапкаш, демир-орук станциязын эжелээр.

Кечил-оолдуң соонда ооң политик талазы-биле оралакчызы улуг лейтенант Байыскылаң каш сөс чугаалаан.

Эгезинде эскадрон демир-орук шугумун дургаар станцияже углай чортуп кириккен. Ооң соонда бажынга чораан хайгыылчылар дескен немецтерни «кудуруктай» бээр орта, капитан Кечил-оол дээрже кызыл ракетаны адын үндүрген.

— Ура-а-а!!!— деп, он-он, чүс-чүс күчүлүг алгы чаңгыланган соонда, аъттар даваннары сидиреп-ле эгелээн. Кымның-даа мурнунда Кечил-оол командир биле улуг лейтенант Байыскылаңның аъттары мурнун былаажып маннадып орган.

Немецтер ок-чемзектиг чорза-даа, шуурган ышкаш, кырында келген аъттыг гвардейжилерни адар безин чай алыпмаан. Дөрткү эскадроннуң дайынчылары оларны-даа тоовайн, Ровно хоорайның девискээринче чаза булган кирип келген.

Үш чыл чыгам немец сапогтуң адаанга хинчектенип келген хоорайже тыва дайынчылар маадырлыг Кызыл Шеригниң доктаамал кезектериниң баштайгы хараачыгайы болуп, шак ыпчаар кымны-даа мурнай Ровнонуң соп чыдар чүрээп — демир-орук станциязын эжелепкен.

Дубно уунче дезинтер дээш, станцияга сыңмарлажып турган немецтерниң хөй кезин хөй черге девидеп, хоорай иштинче дезин, подвалдарга камгалангаш чыдыпкан. А станцияда чүгле 150 шаа тыва эки турачылар тергиндеп каап чоруп турган.

Дөрт-беш автоматчылар эдертип алгаш, капитан Кечил-оол станцияда хөй өрээлдерни хынап кылаштап турган. Улуг эжиктиг бир өрээлдин дужунга кээрге, оон хөглүг хөгжүм дыңналып турар мындыг болган.

— Чүзүн байырлай берген фашистер боор?— деп, улуг сержант Лама-Сүрүң дүште-даа чок айтырган.

— Ам ону хынап көөр бис — дигеш, капитан Кечил-оол ийи холунда ийи пистолетти чаза тудар кылып алган.— Автоматтарыңар белеткеп алыңар!— деп дужаагаш, Лама-Сүрүң биле ийи дайынчыны ол-ла өрээлче кирер ындыкы эжикче чорудупкан.

Чыжырт-чажырт-ла диген. Капитан Кечил-оол иштинден дүкчүп каан эжикти тура теп дүжүрүпкен.

Кирип кээрге, өрээлдин ортузунда ийи төгерик столду долгандыр обер-лейтенант эргелиг немецке баштаткан он шаа фашистер арага-дарылаан олурган. Ол-ла столдар ышкаш улуг хемчээлдиг төгерик сценажыгаштын кырында үш аныяк чанагаш херээжен кижя танылаан турган.

Аңгадай берген турган немецтерни көрүп кааш:

— Оожургаңар, оожургаңар, дээргилер!— деп, капитан Кечил-оол таваар орустаан.— Совет Армияның кезектери хоорайныч бүгү талаларындан халдап кирген...

Ол үеде Лама-Сүрүңге баштаткан ийи тыва эки турачы өске эжиктен чыжырадып кирип келген.

— ...Ок-бооңарны стол кырында арага-дарыңарны ыраткаш, аңаа салыңар!

Элээрей берген немецтерниң шимчеп турары оожум боорга, капитан Кечил-оол оң холунда пистоледи-биле шыгаавайн-даа столдун ырак кырында люстрада хыи турган лааларның бирээзин одура адыпкан. Чанагаш үш кыстың бирээзи алгыра каапкан. Одурулган лаа, ок-боону маңаа салыңар дээнзиг, төгерик столдун дал ортузунга кээп дүшкен.

Бичин болганда туттурган немецтерниң ок-чепсээ стол кырында оваалаттына берген.

1944 чылдың февраль 2 эгелээн.

Даштын аткылажыышкын үргүлчүлевишаан. Тыва

эки турачыларның соон дарый 29-ку полктун капитан С. И. Фисенкога баштаткан эскадрону хоорайже хап кйрип келген.

31-ги полктун командирлери капитан Кечил-оол өрээлден үнүп келген турда, аңаа ужурашкан.

— Четтирдим, четтирдим, улуу-биле четтирдим — деп сөглээш, полк командири Попов дөрткү эскадроннун командири Кечил-оолду орус ёзу-биле үш улаштыр ошкап каан.— Ровно операциязынга маадырлыг чорууңарны көргүскениңер дээш, мону силерге белек кылдыр берип тур мен.

Полковник Попов көрүнчүктелип турар мөңгүн хынныг селемезин курундан чешкеш, капитан Кечил-оолга ийи холдап сунган. (Ол селеме ам Тываның Алдан-Маадыр атыг чурт-шинчилел музейинде кадагалаттынып чыдар).

Капитан Т. Б. Кечил-оол селемени хүлээн ап тур.

Тыва эскадроннуң командирин селемени хүлээп алгаш, өөрүп четтиргенин илеретпишаан, полк командирин так куспактан каан...

Бүрзеккей командирин дузалагызы Комбуй дайынчыларының чанынга чедип кээрге, ийиги пулемет салбырының командирин Даңзы-Белек ийи эжи-биле кады дуган кырыңче үне берген, пулемедун белеткен алган чыткан.

— Чүге боолавайн чыдыр силер?— деп, Комбуй олардан айтырган.

Кудумчу дургаар шуужуп алган бар чоруур фашистерден карак салбайн, Даңзы-Белек харыылаан:

— Адыр, адыр...

Дуганның ортаа үезинде эрес-дидим дайынчы Чоттун чаагы кырлаңайнып чыткан. «Мынчап чыткаш, хамык фашистерни эрттирип алыры ол-дур боларның» деп бодавышаан, Комбуй демги-ле айтырын салган.

— Мөөңнели берзиннер — дей тыртып кааш, Чот хаван суйбап каан.

Кудумчунуң бажында бир пулемет өлүмнүг октары тарбыдап эгелээн. Ынай бар чораан немецтер дедирлеп берген. Шак ол өйде дуган бажында Даңзы-Белек суглар пулемедундан чыжырадып-ла дүжүргөн. Чоттун пулемедунуң чүгле оду кызаннаар.

Бөлүк тыва дайынчыларга Бүрзеккей командир маңнап келгеш, «Эр-хейлер! Эр-хейлер!» дивишаан, Комбуйда барган.

— Капитан Кечил-оол хереглей берзе, мында эвес мен бе...

Улуг лейтенант Бүрзеккей саазынга схема чурааш, турар черинге крестик тыртып каан.

— Немецтер ам дуу улуг бажың адаанда арка тава-рааш, ындыкы кудумчуга чыглыр хевирлиг-дир, эжим командир.

Улуг лейтенант пулеметчик С. Б. Бүрзеккей.

— Раз так, дугандан дүшкөш, бүдүү ынаар чоокшулап алыр силер — деп, командир дузалакчызы Комбуйга дужааган.

Ооң соонда ол кол кудумчунун азынче сыылаан октарның аразы-биле маннап эрткеш, ийи каът бажыңнын чанынга пулемедун тургускаш, фашистерни кыра адып эгелээн.

Бүрзеккей командирниң чоогунда кудумчулар белдирп эрткен. Ооң дал оргузунда мырыңай ак черде пулемедун тургузуп алган бир-ле кижини чыжырадып чыткан...